

'Zoeken naar het evenwicht tussen het oude en het nieuwe'

Rienk Eggink en Wilma Goossen in gesprek met Auke van der Woud

Op 21 januari 1993 spraken wij met Prof. dr. Auke van der Woud, hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van der Woud begon zijn carrière als conservator schilderkunst in het Rijksmuseum Kröller-Müller te Otterlo. Na zeven jaar, waaronder enige tijd als adjunct-directeur, koos Van der Woud voor een aanstelling als wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1987 promoveerde hij cum laude op het proefschrift *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland, 1798-1848* (Amsterdam 1987). Drie jaar later werd Van der Woud benoemd tot hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit. In hetzelfde jaar publiceerde hij *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis, 1750-1850* (Amsterdam 1990). Naast historische interesse koestert Van der Woud tevens belangstelling voor de huidige ontwikkelingen op het gebied van stedenbouw en monumentenzorg.

Over zijn tijd in Otterlo zegt Van der Woud: 'In Otterlo hield ik mij bezig met de schilderkunst, maar dat was niet mijn diepste liefde. Ik verdiende er een salaris mee en het was trouwens leuk werk, maar wetenschappelijk gesproken vond ik het niet echt een uitdaging. Ik heb wel wat catalogi¹ gemaakt, maar eigenlijk ben ik toch meer een universiteitsmens dan een museummens. Er bestaat een cruciaal verschil tussen die twee in de kunstgeschiedenis. De één is meer met de objecten bezig en vindt dat heerlijk. De ander leest graag boekjes. Ik hoor tot het genre "boekjeslezers".'

In Groningen kon Van der Woud zich richten op zijn grootsteling, de architectuurgeschiedenis, een onderwerp waarop hij was afgestudeerd. 'Toen ik die baan in Groningen kreeg, was ik zielsgelukkig dat ik me weer met bouwkunst bezighield. Ik voelde me een ontzettende bofferd. In Groningen heb ik samengewerkt met Taverne. Ons beider belangstelling ligt op het terrein van de stedenbouw. Hij is ook op dat onderwerp gepromoveerd.² Ik ben zelf begonnen aan mijn dissertatie met de bedoeling een fundamenteel boek te schrijven over de context waarin architectuur en stedenbouw ontstaan. Langzamerhand is mij dat totaal bij de handen afgebroken. Het is steeds kleiner geworden. Maar het is nog steeds mijn ambitie om dat te realiseren. Zodra de tweede helft van de negentiende eeuw in beeld gebracht is, ga ik een boek schrijven over de architectuur en stedenbouw in de negentiende eeuw, maar dan zijn we vermoedelijk vele jaren verder'.³

In de geschiedwetenschap wordt de stad meestal bekeken vanuit een politiek, economisch of sociaal oogpunt. In dit nummer van *Leidschrift* staat de vorm van de stad centraal. We vragen ons daarbij het volgende af: welke factoren, omstandigheden en gebeurtenissen bepaalden in het verleden het gezicht van de stad? Met deze vraag begeven we ons min of meer op het terrein van de kunstgeschiedenis. In hoeverre is deze aanpak in de kunstgeschiedenis al gebruikelijk?

Binnen de architectuurgeschiedenis wordt nog altijd weinig op het gebied van de stadsgeschiedenis gedaan. Naast de dissertatie van Taverne uit de jaren zeventig waarin hij de ontwikkeling van de grote Hollandse stadsuitbreiding in de zeventiende eeuw nauwkeurig reconstrueert, is er een handjevol studies dat zich met de negentiende-eeuwse stad bezighoudt.

In de achttiende eeuw is er op stedenbouwkundig gebied weinig gebeurd. De grote ontwikkelingen, zoals het versteningsproces, vonden plaats in de Middeleeuwen. Houten woningen, die vaak met riet of stro bedekt waren, werden toen vanwege het brandgevaar vervangen door stenen gebouwen met een harde bedekking. In de vroege zeventiende eeuw, een tijd van enorme welvaart, is er een tweede golf van ontwikkelingen, waaronder de stadsuitbreidingen van de Hollandse steden. Dan gebeurt er een hele tijd niets en pas in de laatste helft van de negentiende eeuw komt er opnieuw een explosie van activiteiten: de steden gaan veranderen en uitbreiden. Dat is een proces dat tot op de huidige dag blijft doorgaan. Naar de zeventiende-eeuwse situatie is dus wel onderzoek gedaan, maar niet vreselijk veel. De negentiende eeuw ligt ook nog tamelijk braak. Aan de twintigste-eeuwse stadsgeschiedenis is vanuit de architectuurgeschiedenis meer gedaan, maar de ingang is daarbij vooral de geschiedenis van de volkshuisvesting geweest.

Hoe diep gaat de architectuurgeschiedenis in haar onderzoek van de stad?

Het is niet alleen maar beschrijving. Er wordt ook geprobeerd te verklaren waarom de dingen er uitzien zoals ze er uitzien. Dat is een hele belangrijke tak van het vak. Je probeert de concepten van de architecten te achterhalen. Architecten hebben de opgave om een bouwprogramma te realiseren binnen een bepaald kader dat financieel van aard is en natuurlijk ook een technische kant heeft. Maar naast het technische en financiële aspect, heeft de architectuur ook een culturele dimensie in engere zin: een artistieke dimensie. Daar wordt tegenwoordig weinig meer over gesproken, maar die dimensie is niettemin heel reëel, nog altijd. Vanuit de kunstgeschiedenis richten we ons vooral op deze laag, de bovenbouw boven dat financieel-constructieve verhaal. Wat doet een architect daarmee? Hoe zien zijn concepten eruit?

Deze concepten zijn niet alleen artistiek van aard, maar kunnen ook, afhankelijk van de periode, op de maatschappij gericht zijn. In de jaren twintig van deze eeuw zit er bijvoorbeeld een heel sterk sociaal ideaal in; architecten ontwierpen woningen die snel en goedkoop konden worden geproduceerd en probeerden daarmee een einde te maken aan de woningnood. Daar spreekt een heel sterke sociale ambitie uit. Die concepten en ambities interesseren ons. We proberen het conceptuele als zodanig te verkennen en te begrijpen. Het conceptuele kan ook filosofisch van aard zijn, zoals bijvoorbeeld nu, in het postmodernisme. Er zijn architecten die zich heel erg vanuit de filosofie met de architectuur bezighouden.

Het onderzoek van de middeleeuwse architectuur ziet er weer heel anders uit dan het onderzoek van de architectuur van de twintigste eeuw. De bronnen zijn totaal anders en dat betekent ook dat je een ander type architectuurgeschiedenis krijgt. Er zijn minder schriftelijke bronnen, dus je moet het meer doen met het gebouw zoals het er staat. Dat vak kent een apart onderdeel, de bouwhistorie, dat zich met behulp van laboratoriummiddelen richt op kwesties als datering en herkomst van bouwmaterialen. Deze tak van de architectuurgeschiedenis heeft zodoende een hele technische dimensie.

In dit nummer van Leidschrift is een artikel opgenomen waarin een direct verband wordt gelegd tussen de stedenbouw in Brussel en de Belgische nationale identiteit. Zou een dergelijke studie ook mogelijk zijn in de kunstgeschiedenis?

Ja, dit soort studies bestaat al. Er zijn thema's die er zich goed voor lenen. Neem bijvoorbeeld het Rijksmuseum in Amsterdam. Dat gebouw is ontstaan vanuit een hele sterke behoefte in de landelijke politiek aan representatie van de nationale idee. Het Rijksmuseum moest een plek worden waar de Nederlandse topkunst werd gepresenteerd. Als je zo'n gebouw puur architectuurhistorisch onderzoekt, dan stel je vragen als: Wie heeft het gebouwd? Welke architect heeft het ontworpen? Hoe zit zijn oeuvre in elkaar? Hoe plaats je het gebouw daarin? Binnen welke stroming werkte zo'n architect? Maar je kunt ook zeggen, en dat beschouw ik ook als iets dat tot ons vak hoort, 'Wat waren de concepten achter het ontwerp van dit gebouw?' Eén van die concepten achter het Rijksmuseum was het politieke concept. Niet van de architect, maar van zijn opdrachtgever. Als je dan met architectuurhistorische kennis naar dat gebouw kijkt, zie je dat bepaalde details ervan ontleend zijn aan zestiende-eeuwse gebouwen in Nederland die beschouwd worden als zuivere voorbeelden van bouwkunst na de Opstand. Het zijn gebouwen die als het ware Nederlands glorie, nadat het juk is afgeworpen, in beeld brengen. Deze relaties kunnen kunsthistorici leggen, omdat ze gewend en getraind zijn om veel gebouwen te zien en ook de vormgeving van die gebouwen min of meer in hun hoofd hebben. Voor een belangrijk gedeelte is het gebouw ons bronnenmateriaal.

Welke factoren kunnen een stadsgezicht bepalen? Uit uw opmerking van zoëven krijgen we de indruk dat artistieke factoren steeds minder een rol spelen.

Ik bedoel daarmee dat op dit moment in architectenkringen heel weinig over het artistieke wordt gesproken. Dat neemt niet weg dat architecten heel vaak, en vaak ook heel bewust, werken vanuit een artistiek concept. Er wordt toch geprobeerd een esthetisch beeld te creëren, dat binnen de mogelijkheden het meest ideale is. Neem bijvoorbeeld het nieuwe hotelgebouw van Benthem en Crouwel in Amsterdam vlakbij het station. Dat gebouw heeft een heel technische uitstraling. Veel metaal en glas. Daar is natuurlijk voor gekozen, maar niet omdat dat nodig was vanwege isolatie of iets dergelijks. Het had net zo goed van beton kunnen zijn of van baksteen. De kostenfactor speelt natuurlijk een rol, maar de keus voor dat materiaal en voor een dergelijke toepassing is een keus die heel vaak gestuurd wordt door een vormconcept, door een beeldconcept.

Als je kijkt welke factoren een rol spelen bij het ontstaan van het beeld van een stad, dan moeten we in de eerste plaats constateren dat er op dat terrein nog heel erg weinig bekend is van het verleden, zeker van de Middeleeuwen. Er zijn wel eens ideeën over ontvouwd. Uit een onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat ook aan de bouw van de middeleeuwse stad, door middel van de keuring die toen werd gehanteerd, vrij veel sturing van overheidswege te pas kwam. Het is niet zo dat die steden vanzelf, gestuurd door een soort volkswil, in een perfecte vorm groeiden. Dat is een beetje een romantisch beeld. Het blijkt iets ingewikkelder te liggen. Er was heel wat sturing van bovenaf, maar echt veel is daar niet van bekend. Van de zeventiende eeuw, de tweede periode van grote veranderingen, is meer bekend, bijvoorbeeld van bouwverordeningen en -voorschriften en van tractaten over de ideale stad van mensen als Stevin. In de negentiende eeuw wordt het gecompliceerder. De factor van het verkeer komt erbij, de steden worden voller en stedenbouw wordt veel complexer. De moderne stedenbouw vindt eigenlijk zijn oorsprong in de late negentiende eeuw. Er zitten soms artistieke uitgangspunten achter, heel bewust, maar soms zijn die heel erg teruggetrokken en zijn technische aspecten zoals bijvoorbeeld een optimale verkeersdoorstroming en verkaveling dominant. Daarnaast zijn er ook stadsbeelden die heel erg gecomponeerd zijn vanuit de behoefte aan representativiteit. Dat hangt ook erg af van de buurt van een stad. Neem bijvoorbeeld het Museumplein in Amsterdam, een open plek in de stad die een representatieve invulling had moeten krijgen. Met het oog op de bebouwing wilde men daar een representatieve omgeving creëren. Een kilometer verderop, aan de westkant van de stad, speelt dat veel minder.

De inrichting van de stad is ook een economische kwestie. De inrichting van de openbare ruimte wordt vaak bekostigd uit de opbrengst van de kavels. Het openbare groen in villabuurtjes kan betaald worden omdat de grond daar een hogere vierkante

meterprijs heeft dan de grond in een buurt waar mensen op het minimum leven. Als je op dit moment kijkt naar wat sturend in het stadsbeeld is ... Dat is zo ongelooflijk complex geworden. Stedebouw is zo verschrikkelijk complex geworden. Het is zo'n jungle van belangen, dat het vak stedebouwkunde bijna bezwijkt aan die complexiteit. Er zijn natuurlijk altijd krachten die dominant zijn. Het punt is alleen dat die vaak per plek en per situatie verschillen. Één zo'n dominante kracht kan het bestaande, oude stadsbeeld, zijn. Er zijn steden waar dat heel erg dwingend is. Het stadsgezicht is beschermd, dus er mag niets of maar heel weinig aan gedaan worden. In de ene gemeente is dat heel belangrijk, maar in de andere gemeente speelt dat geen enkele rol. Daar is het economische aspect heel erg belangrijk, bijvoorbeeld omdat zo'n gemeente balanceert op het randje van de artikel 12 status en bijna onder curatele staat. In een dergelijke gemeente zijn economische overwegingen erg belangrijk en dat kan consequenties hebben voor de beslissingen die de gemeente neemt op het gebied van de ruimtelijke ordening.

Welke rol speelt een stedebouwer eigenlijk in dit geheel? In een artikel in *Archis* pleit u voor een sterkere positie van de stedebouwer.⁴ Legt u daarmee niet het talent van de individuele architect aan banden?

We spreken hier inderdaad over iets heel fundamenteels. In mijn dissertatie heb ik geschreven dat de betrekkelijke homogeniteit die we in oude stadsbeelden zien, vermoedelijk is afgedwongen door sociale controle. In bepaalde buurten was er een soort sociale dwang om representatieve gebouwen te maken. Als je aan de Herengracht een huis wilde bouwen, dan was het ondenkbaar dat je zei: 'Ik doe iets heel simpels'. Je moest je conformeren aan de code die daar gold. In mijn optiek is het een kwestie van sociale controle geweest die gezorgd heeft vooreen zekere mate van homogenisering en continuïteit in het stadsbeeld. In de late negentiende eeuw is de discipline van die sociale controle langzamerhand gaan afbrokkelen. Tegelijkertijd groeit de macht van de overheid. De overheid neemt het regulerende principe als het ware over. Door middel van verordeningen gaat de overheid, mede vanuit een behoefte aan rechtvaardigheid, de inrichting van een stad vastleggen in allerlei regels.

Als er gebouwd moet worden, zijn er twee partijen die iets kunnen doen: de architect en de stedebouwkundige. In Nederland zitten we met de situatie dat na de Tweede Wereldoorlog in het vak stedebouwkunde behoorlijk de klad is gekomen. Het is een beroep geworden dat bijna onzichtbaar is. Dat komt vooreen deel vanuit het vak zelf, omdat het een vak is dat nogal abstract werkt. Je praat over de organisatie van de stad, over de functies van de stad en de organisatie van die functies. Er zit wel vakkennis achter, maar ook veel wat niet toetsbaar is.

Op plekken waar voldoende economische dynamiek is, is de stad eigenlijk

voortdurend in verandering. Een architect en een stedenbouwkundige geven vorm aan dat veranderingsproces. Stedenbouwkundigen doen dat onzichtbaarder, maar hun ingreep is vaak veel ingrijpender dan die van architecten. Architecten houden zich met het gebouw bezig en stedenbouwkundigen met de ruimte en de inrichting ervan. Je zou die twee vakken ook kunnen scheiden. Je zou kunnen zeggen dat de architect als het ware invult wat de stedenbouwkundige in zijn oneindige wijsheid heeft bedacht. Maar dan komt het probleem: een heleboel architecten willen dat niet. Die zeggen: 'Ja, er is wel een stedenbouwkundig plan getekend dat zegt dat ik het zus of zo moet doen, maar dat zie ik niet zitten'. Een ander probleem is dat een architectenplan veel directer tot de verbeelding spreekt van de beoordelaars dan een stedenbouwkundig plan. Architecten maken een perspectieftekening. Ze kunnen aangeven welk materiaal gebruikt gaat worden, in welke kleur, waar de ingang komt en hoe hoog het gebouw wordt. Kortom, ze kunnen een heel gedetailleerde voorstelling maken. Een stedenbouwkundig plan is per definitie tamelijk abstract. Een hoop mensen zien daar geen beeld bij.

De rooilijn in een stedenbouwkundig plan kan bijvoorbeeld voorschrijven dat er ergens in een rechthoekig blok moet worden gebouwd. Als een architect echter een andere plattegrond wil maken, dan zit je al. Het stedenbouwkundig plan staat dan ter discussie. Wat vaker voorkomt, is dat het stedenbouwkundig plan, zoals dat bijvoorbeeld in het bestemmingsplan is vastgelegd, voorschrijft dat er op een bepaalde plek maar vier hoog gebouwd mag worden en dat daar een pand wordt aangekocht door een projectontwikkelaar, die zegt: 'Ik wil daar nieuwbouw maken, maar om dat rendabel te kunnen doen, moet ik niet vier bouwlagen hebben, maar vijf. En ik zit met mijn parkeer gelegenheid. Dus, gemeente, onthef mij van het bestemmingsplan'. Dan ontstaat een forse discussie, die vaak door de projectontwikkelaar wordt gewonnen. Als de projectontwikkelaar zegt: 'Ik kan het bedrijfseconomisch niet rechtbreien op dit bestemmingsplan', dan gebeurt er niets. Een beetje armlastige gemeente denkt, laten we maar toestemming geven om het bestemmingsplan te veranderen.

Vanuit stedenbouwkundig oogpunt bekeken is dat soms gruwelijk, omdat een stad op die manier gemaakt wordt per incident. Het zijn allemaal ad hoc ingrepen, die per kavel, per gebouw bekeken worden. Je kunt geen stad maken vanuit incidenten. Het kan wel, maar dan moet je je even realiseren wat voor beeld dat oplevert. Ik kies meer voor continuïteit in het beeld en een zekere mate van *low profile* in de stad, dan voor een stad waar continu allerlei architectonische hoogstandjes te zien zijn. Want dat wordt een soort tentoonstelling.

Gaat er niet ontzettend veel aan artisticeit verloren wanneer architecten zich moeten conformeren?

Dat zou kunnen, maar we moeten ons dan wel realiseren dat de meeste architecten qua

artisticiteit behandeld willen worden als een solist, maar het niveau hebben van een orkestmusicus. Dat is het probleem. Architecten zijn gewend om een bepaalde hoeveelheid ruimte voor zich op te eisen, letterlijk en figuurlijk. Die artisticiteit waar we het over hebben, is een groot goed. Maar het aantal architecten dat niveau heeft waarvan je zegt, ‘Oké, laten we daar ruimte voor maken’, dat is zo klein. De meeste opdrachtgevers hebben geen enkele boodschap aan artisticiteit. Het gaat om de vierkante meter en het rendabel maken ervan. Artisticiteit interesseert ze geen fluit.

Ik vind de stad te belangrijk om haar steeds over te laten aan de opdrachtgever en zijn architect, die beiden de neiging hebben om zich breed te maken. Het belang van de opdrachtgever kan bijvoorbeeld zijn dat men zijn bedrijf weet te vinden omdat het al van verre opvalt. Bescheidenheid werkt niet in deze maatschappij. Dus: luid en duidelijk naar voren komen. Dat geldt ook in de architectuur. Het is een zakelijk belang, en het is ook een belang van de architect. Niet altijd, want je hebt ze ook in soorten, maar het is niettemin een tendens. In welstandscommissies wordt heel veel afgekeurd, omdat men met die neiging tot zich breed maken voortdurend bezig is de openbare ruimte en ook het stadsbeeld onderhorig te maken aan het particuliere belang van de opdrachtgever en de architect. Ik bepleit meer de benadering vanuit het collectieve belang, dat door het openbaar bestuur moet worden verdedigd.

In de historische binnensteden van Nederland bestaat een voortdurende spanning tussen enerzijds de wens het bestaande historische karakter van de stad te bewaren en anderzijds de wens om de stad aan te passen aan de eisen van de tijd. In een interview met NRC Handelsblad toonde Carel Weeber, hoogleraar bouwkunde aan de Technische Universiteit Delft, zich een voorstander van het laatste. Hij zei ondermeer: ‘Er zijn landen waar men bereid is de binnensteden sneller te vervangen door nieuwbouw. Er bestaat hier, historisch, traditioneel, de neiging om binnensteden te consolideren, ook in hun vorm. Amsterdam is daarvan echt een voorbeeld. Alleen in Rotterdam is de totale renovatie per ongeluk geslaagd - door het bombardement. Maar verder zijn we er tot nu toe niet in geslaagd onze binnensteden echt modern leven in te blazen. Als wij in Amsterdam niet zouden hechten aan de historische vorm, toerisme en andere overwegingen van cultuur, dan zou je natuurlijk al die zaken die aan het IJ-plein worden gebouwd in de stad neerzetten. Het paleis op de Dam is ook een keer nieuw geweest’.⁵ Wat is uw reactie op zijn uitspraken? In hoeverre moeten we en kunnen we inderdaad de oude binnensteden blijven bewaren?

In dit citaat zit een heleboel waar ik iets over wil zeggen. Het Paleis op de Dam wordt vaak aangewezen als voorbeeld van ‘in de zeventiende eeuw deden ze dat toch ook’. Maar dan moet ik er wel op wijzen dat het Paleis op de Dam een volstrekt geïsoleerd

incident was. Het Paleis op de Dam ontleende zijn bijzonderheid aan het feit dat het maar één keer voorkwam dat je zo'n gigantisch raadhuis had dat even groot was als een heel huizenblok. Want dat is de dimensie waar we het over hebben. Dat ligt nu natuurlijk anders. Het is doodnormaal dat je een heel huizenblok afbreekt en er één gebouw voor in de plaats zet. Dat is niets nieuws. Met andere woorden, die vergelijking met het Paleis vind ik niet gelukkig, want we praten over het probleem van schaalvergroting. Over het probleem dat je tegenwoordig, als je je best doet, in twee maanden de hele stad hebt afgebroken. Carel Weeber zegt dit voor te staan.

We moeten er wel aan denken dat Carel Weeber zich heel graag polemisch uitdrukt. Dat is zijn stijl. Met andere woorden, hij wil discussie en die lokt hij uit door op deze manier te formuleren: zwart-wit. Daarnaast is hij, als voorzitter van de BNA, de Bond van Nederlandse Architecten, ook belangenbehartiger van de Nederlandse architecten. Dat moeten we goed in de gaten houden. Het is niet het belang van Nederlandse architecten dat er niet gebouwd wordt. Hun belang is dat er opdrachten komen. Hoe meer hoe liever. Het punt is alleen dat hij dat niet zegt. Architecten zullen niet zeggen: 'Laten wij afbreken want dan kunnen wij verdienen'. Ze zeggen: 'Breek af, want het moet modern zijn'. Met andere woorden, ik wijs er op dat zijn betoog cultureel van aard is. Hij zegt: 'Onze maatschappij heeft een moderne stad nodig'. Dat is een culturele term, maar wat er achter zit, is een bedrijfseconomisch verhaal. Ik wil het niet eens persoonlijk aan Carel Weeber ophangen. Hij staat hier natuurlijk niet namens zichzelf te praten. Het is in architectenkringen een breed gevoeld betoog.

In een nawoord bij een - door mij vertaald - boekje van Camillo Sitte, een negentiende-eeuwse stedenbouwkundige, heb ik me heel kort, in essay-achtige vorm uitgelaten over het fenomeen van het moderne in de stad.⁶ Het moderne steunt op een avant-garde betoog van de jaren twintig; het beroemde Futuristische manifest van Marinetti dat in naam van de moderne kunst alle musea moeten worden afgebroken en opgefiikt.⁷ Het Dadaïsme, het zijn altijd betogen die in naam van de moderne kunst vragen om de destructie van de oude cultuur. Waarom? 'Omdat', zo redeneert men, 'de oude cultuur waarden vertegenwoordigt die horen bij een tijd die achter ons ligt en waar wij niets meer mee te maken willen hebben, want de mens van de toekomst, van de twintigste eeuw, vraagt om een nieuwe, moderne cultuur'. Daarvoor moest ruimte worden geschapen. Ik vind het wel geestig dat Carel Weeber aan het eind van die twintigste eeuw nog altijd de argumentatie heeft die aan het begin van de twintigste eeuw modern was. En dan heeft hij het nog steeds over 'modern'. Daar wijs ik vaker op, want ik word door dit soort dingen aan de orde te stellen, in het kamp van de conservatieven geplaatst. Ik heb daar geen probleem mee: die naamgeving kan mij niet schelen. Bovendien sta ik niet alleen. Er zijn veel meer mensen die van oude steden houden. Bovendien ben ik niet conservatief, want dat zou betekenen dat je de zaak wil houden zoals zij is. Waar het mij om gaat, is dat ik respect vraag voor datgene wat er

bestaat. Dat datgene wat nieuw is, niet a priori recht heeft, voorrang heeft, boven het bestaande. Verder vind ik het merkwaardig dat het paradigma 'modern' nog altijd zo'n slagkracht heeft. Dat je nog zo veel *goodwill* denkt te kunnen krijgen, en misschien ook wel krijgt, als je zegt: 'Ja, maar in naam van het moderne moeten we dit of dat'.

Je zou Weebers betoog ook kunnen opvatten als een pleidooi voor het aanpassen van de stad aan de eisen van de tijd, bijvoorbeeld aan de eisen die het verkeer stelt.

De stad voldoet natuurlijk niet. Ze kan al dat autoverkeer niet opnemen. Dat is evident. Het punt is alleen dat wij inmiddels gezien hebben dat er maatschappelijk geen draagvlak voor is om de steden zodanig te veranderen dat ze die auto's wel kunnen opnemen. Integendeel, er is een breed maatschappelijk draagvlak om auto's uit binnensteden te weren. De enigen die daar ongelukkig mee zijn, zijn de middenstanders, die bevoorradingsproblemen hebben. Maar het is evident dat de stad niet aan alle eisen kan voldoen. De stad heeft een bepaalde capaciteit. Er is een enorme druk op die ruimte gekomen en dat heeft geleid tot ruimtelijke problemen, zoals opstoppen. Hoe moet je daar nu aan tegemoetkomen? Afbreken, maar dan krijg je de situatie dat met bredere straten, mensen weer meer dingen gaan doen in diezelfde straten. Ik vind het niet zo'n probleem. Ik vind dat je op een bepaald ogenblik de zaak moet omdraaien. De steden zitten vol dus er moet iets bedacht worden waardoor ze leger worden. Dat zie je overal ook gebeuren. Beter openbaar vervoer, parkeergarages aan de rand en meer van dergelijke voorzieningen.

Kijk, het bewaren als zodanig is voor mij niet het uitgangspunt. Wat ik steeds bepleit, is dat men er oog voor moet hebben dat de bestaande stad een bepaalde waarde vertegenwoordigt. Dat is in de eerste plaats een historische waarde. Het is een document waarin heel veel geschiedenis is opgeslagen. Daarnaast vertegenwoordigt de bestaande, historische stad, ook een economische, sociale en maatschappelijke waarde. De economische waarde houdt in dat de bevolking het aangenaam vindt om in die historische steden te winkelen. Nu is winkelen voor een groot gedeelte recreatief van aard. Het blijkt dus zo te zijn dat oude stadsdelen in die zin inderdaad een kwantificeerbare en aanwijsbare waarde vertegenwoordigen. Ik vind dat dat ook een argument zou moeten zijn.

De eenheid van de stad moet dus behouden worden. Maar er moet toch iets gebeuren, want gebouwen vergaan. Hoe ziet die eenheid er in de toekomst uit?

Die eenheid - daarom vind ik mijzelf ook niet conservatief - moet ook ontworpen worden. Stedebouwkundigen en architecten moeten die eenheid, ook nu weer, ontwerpen. Daar moet over nagedacht worden, want de stad verandert. Ze moet ook

veranderen. Het kan niet anders. Je krijgt andere verkeersvoorzieningen, nieuwe winkels, en de woningwet eist heel andere woningen. De gebouwenvoorraad verandert sowieso, dat is ontegenzeggelijk. Het zou idioot zijn als je zei: 'Het moet allemaal blijven zoals het was', dat kan niet. Met andere woorden, ik vind dat het een opgave is voor de architectuur en stedenbouw om te zoeken naar een evenwicht tussen het oude en het nieuwe. Dat vind ik de culturele opgave van het vak. Dat het nieuwe bestaat mede dankzij het oude en ook in relatie tot het oude. Op die manier kan continuïteit in het stadsbeeld worden verkregen.

De vraag is dan of architecten en stedenbouwkundigen wel op de hoogte zijn van 'het oude'.

Iedereen die op de hoogte is van het architectuuronderwijs aan de technische universiteiten en de academies van bouwkunst zal toegeven dat de factor geschiedenis daar een rol van nul komma nul speelt. Ik durf bijna te zeggen dat ze er niets van af weten. Waar ze wat vanaf weten, is de geschiedenis van de avant-garde. Je kan ze dus wel aanspreken op de modernistische architecten van de jaren twintig.

Kijk, dit vind ik nu mijn bijdrage als academicus. Ik sta niet in die beroepspraktijk. Het enige wat ik doe, is helder maken dat als architecten een opvatting verkondigen in naam van het moderne, ze werken met paradigma's die een geschiedenis hebben en die voor een belangrijk deel al tachtig jaar oud zijn. Op het moment dat je dat vaststelt, wordt het begrip conservatief betrekkelijk. Ik eis gewoon, dat klinkt misschien een beetje pathetisch, de postmoderne vrijheid op om toch weer eens wat onbekommerd naar het verleden te kijken en niet in die discussie verzeild te raken over modern of niet modern. Ik vind dat langzamerhand zo achterhaald.

Heeft u met uw proefschrift, *Het lege land*, ook geprobeerd bij te dragen aan het historisch besef van de mensen die zich bezighouden met stedenbouw?

Voor een heel klein deel. De energie om dat te schrijven is vooral voortgekomen uit het feit dat ik wilde weten hoe het vroeger zat. Ik praat nu niet over de onzekerheid die elke historicus is aangeleerd. Dat je het verleden niet kan reconstrueren, maar dat je het construeert. Wat mij interesseerde, was dat ik mijn beeld van de negentiende eeuw zou scheppen aan de hand van een hoop negentiende-eeuwse bronnen. Ik wilde dat vertellen op een manier waarvan ik dacht dat er misschien lezers zouden zijn die dat leuk vonden om te lezen. Dat was mijn enige ambitie. Ik ben er wel vaak op aangesproken door oudere mensen die zeiden: 'Wat je daar nu hebt opgeschreven, dat kan ik zo goed herkennen van vroeger'. Ze zagen min of meer het beeld terug van vóór de oorlog.

Ik heb vanuit voor mij verbazingwekkend veel wetenschappelijke disciplines reacties gekregen. Zelfs uit de filosofie. Er is een recensie in een filosofisch tijdschrift verschenen van iemand die zeer verbaasd was dat je als het ware vanuit de dingen geschiedenis kon construeren, vanuit de objecten, vanuit de materiële dingen. Niet vanuit het denken of de archiefstukken, maar gewoon door te beschrijven hoe een weg er op een gegeven ogenblik uitziet en je dan vanuit dat vertrekpunt bezig te houden met het functioneren van de samenleving.

Het probleem bij een dergelijk onderwerp is dat het niet altijd je eigen vakgebied is. Dat betekent dat je weleens een boekje, dat net vorig jaar verschenen is, niet gelezen hebt. Er zijn bepaalde mensen die dat buitengewoon kwalijk vinden. Een ander punt dat de communicatie soms in de weg staat, is dat de historische wetenschap een groot aantal subdisciplines is gaan kennen die allemaal hoog ontwikkeld zijn, maar waarbij dit onderwerp net geen rol speelt. Nu is er wel een ander vak waarbij het wel een rol speelt, namelijk de historische geografie. Ik ken mensen uit die hoek die zeggen: 'Dat boek had eigenlijk door één van ons moeten worden geschreven'. Dat is een begrijpelijke opmerking. Er zijn natuurlijk ook historici die met deze dingen bezig zijn. Ik denk dan aan Nusteling, die dat mooie boek geschreven heeft over de vaart op de Rijn tussen Rotterdam en Duitsland in de negentiende en vroege twintigste eeuw.⁸ Vanuit mijn schets van hoe Nederland er uitzag, heb ik in de latere hoofdstukken geprobeerd om de toepassing uit te werken op het economische en ook het sociale terrein. Ik had verwacht dat dit wat meer reacties zou hebben opgeroepen. Voor mij gaat het er dan niet om dat mensen zeggen: 'We vinden het allemaal prachtig' en 'Dat heb je voortreffelijk gedaan'. Het gaat mij niet om schouderklompjes, maar om het feit dat je met elkaar praat over onderwerpen waarvoor je je vanuit verschillende vakgebieden allebei interesseert. En dat mis ik wel.

In uw boek *De Bataafse hut* behandelt u verschuivingen in het beeld van de geschiedenis in de periode 1750-1850. Van Berkel noemde uw boek in een recensie in NRC Handelsblad 'in allerlei opzichten onaf'.⁹ Hij doelde hiermee op het feit dat de verschuivingen nauwelijks worden verklaard en niet in een ruimere context worden geplaatst. Wat is uw reactie hierop?

Klaas van Berkel vond het onaf. Er had meer in moeten staan. Dat is misschien wel waar, maar wanneer houdt je op? Dat is natuurlijk altijd arbitrair.

U had deze kritiek kunnen verwachten, want u geeft ook in de inleiding aan dat de gegeven verklaringen misschien wat 'mager' zijn.

Ik heb er wel over nagedacht, maar ik kon er niet uitkomen. Ik wist het niet. Je kan natuurlijk zeggen: 'Je moet dieper', maar ik wist het echt niet. Ik was aan het schrijven en vijfhonderd kilometer verderop stortte de wereld in elkaar. Waar kwam dat nu van? Ik dacht, dat is natuurlijk in die periode rond 1800 ook. Dat is een rare periode geweest, maar ik wist er gewoon onvoldoende van om het te begrijpen. En dat heb ik ook maar opgeschreven.

Het stoort mij wel dat op het moment dat er over zo'n boek gesproken wordt het vaak over hele kleine, minieme details gaat. Ik heb op mijn kop gekregen van een historicus in *Theoretische Geschiedenis*¹⁰ dat ik een naam verkeerd geschreven zou hebben. Dan denk ik, wat is dat nu voor een niveau? Ik vind dat boeken die zich met hoofdlijnen bezighouden, niet besproken moeten worden door mensen die geweldig van details houden. Daar moet je een ander type recensent bij zoeken. Anders doe je het boek gewoon a priori onrecht aan.

De negende stelling in uw proefschrift luidt: 'De intellectuele toekomst van de architectuurgeschiedenis ligt niet in het domein van de kunstgeschiedenis'. Waar ligt die toekomst wel?

Deze stelling was polemisch, zoals stellingen horen te zijn. Ik heb deze stelling geformuleerd omdat ik vanuit de consistentie van mijn proefschrift meer ontwikkeling zag in gebieden om de kunstgeschiedenis heen, bijvoorbeeld in de stedenbouw. Ik heb van stedenbouwkundigen veel geleerd. Van architecten idem dito. Je spreekt dan met mensen die bezig zijn met de dingen te maken, terwijl je vóór die tijd alleen maar in boekjes zat te lezen over het resultaat en alleen maar geveltjes zat te beoordelen. Als je leert kijken vanuit de ontwerper, en leert denken vanuit de ontwerper, dan zie je verbouwing en steden anders. Dus ik dacht, daar zit een stuk ontwikkeling van het vak in. De historische geografie en de cartografie zijn voor mij heel belangrijk geweest, maar ook de geschiedenis, de economische en sociale geschiedenis, bijvoorbeeld zo'n dissertatie van mijn collega Jan Luiten van Zanden.¹¹ Dat soort werk kan ongelooflijk inspirerend zijn. Als ik beschrijf hoe modderig de wegen waren gedurende driekwart van het jaar, dan kan een historicus daar wat mee doen omdat het een bepaald beeld introduceert van de samenleving, die hij vanuit andere bronnen van een andere kant kent. Dat is natuurlijk andersom ook zo. In die zin geloof ik heel erg in dat heen-en-weer verkeer. Dat was de achtergrond van mijn stelling.

De kunstgeschiedenis fixeert de architectuurgeschiedenis in die zin dat de architectuurgeschiedenis uit de kunstgeschiedenis is voortgekomen. De denkwijze van de architectuurgeschiedenis is in hoge mate kunsthistorisch. Je kijkt naar het beeld en het object, je beschrijft en analyseert het, je kijkt naar de makers en hun concepten, training en ervaring. Dat is een fundamenteel kunsthistorische benadering. Ik dacht,

je kan dat natuurlijk eendeloos blijven doen, maar als we er niets anders bij halen, dan zie ik dat nooit veranderen. Als je daarentegen contact zoekt met andere wetenschappen, kun je de dingen uitbreiden. Dat is wat er achter deze stelling zat.

In een recent artikel maakt u melding van afkalving van historisch besef en historische kennis in brede lagen van de bevolking.¹² Tegelijkertijd is er echter sprake van een toegenomen belangstelling voor cultuur, en dus ook voor historische gebouwen. Gaat dat samen?

Kennelijk wel ja. Tenminste, als ik gelijk heb met die suggestie. Ik heb daar niet heel diep over nagedacht. Misschien moet je zeggen dat het historisch besef anders geworden is. Eigenlijk heb ik het over historische kennis. Ik bedoel hiermee dat je tegenwoordig waarschijnlijk nog wel veel handen op elkaar krijgt voor het Paleis op de Dam, maar dat er buitengewoon weinig mensen meer zijn die weten hoe dat gebouw ontstaan is, met welke ambities, waar Jacob van Campen zijn beelden haalde en hoe de zeventiende-eeuwse samenleving in elkaar zat. Er zit een hele klassieke, Romeinse vormgeving in. Klassieke Barok met verwijzingen naar een grandeur, die natuurlijk heel erg goed paste bij het stadsbestuur van het toenmalige Amsterdam. Het besef van deze historische componenten die als het ware hebben geleid tot dat ontwerp, is, denk ik, heel erg klein. Ik heb in een lezing vorig jaar een citaat opgenomen van Jozef Alberdingk Thijm.¹³ Hij liep door Hoorn en werd daar rondgeleid door iemand, die alle gebouwen in Hoorn aanwees waar iets in de geschiedenis van die stad gebeurd was. De stadsgeschiedenis, althans het beeld van de stadsgeschiedenis, was gefixeerd aan gebouwen. De gebouwen brachten als het ware de lokale geschiedenis in een aantal opzichten tot leven. In die zin waren het dus ook monumenten. Die gebouwen stonden ergens voor. Het waren monumenten, zoals dat in de negentiende eeuw heette, van geschiedenis en kunst. Deze dimensie, deze definitie van een monument als een soort gedenkteken, is aan het verdwijnen. Gebouwen zijn eigenlijk geen gedenktekenen meer in onze samenleving. Maar ze worden wel gewaardeerd. Ik denk dat ze een bepaald beeld oproepen van vroeger, maar het is veel diffuser.

Het bewustzijn van die traditie, dat is één ding. Een tweede is dat er vroeger veel meer sprake was van een collectieve traditie. Een collectief gevoelde traditie, die gekoppeld was aan het dorp, de stad of het land waar je woonde. Voor de oorlog had je als je in Haarlem woonde en je ging naar Leiden het gevoel alsof je op vreemd territorium kwam. Het was jouw stad niet. Met andere woorden, je bewustzijn had een territoriale binding, veel meer dan tegenwoordig. Met onze hectische mobiliteit ben je, als je nu in de auto stapt, over twaalf uur in Tirol en daar loop je weer even vrolijk rond als in je eigen straat. Er is geen verschil.

Voor een congres van het tijdschrift Groniek in december 1992 formuleerde u een aantal stellingen. Één van deze stellingen luidt: 'Het verleden zal eeuwig voortleven als uiterlijke vorm, als sierlijke, lege huls. Het is als historici onze taak die hulzen te maken, en nu en dan te vullen met een inhoud die een alibi voor hun bestaan is'. Is het wel zo dat geschiedenis op allerlei manieren kan worden 'gevuld'? Er zijn toch ook bepaalde grenzen? Er zijn toch ook bepaalde interpretaties die de meerderheid van de historici onderschrijft?

Maar zijn die niet altijd tijdelijk? Ik weet het ook niet. Ook hier moeten we er van uitgaan dat deze stelling bedoeld was om in de discussie te functioneren. Het is natuurlijk geen wetenschappelijk, weloverwogen idee dat in twee regels vorm krijgt. Het is meer een aforisme. Met andere woorden, je moet de dingen zodanig formuleren dat mensen de moeite nemen om zich er tegen af te zetten. Ik wil daarmee niet zeggen dat ik wat ik hier poneerde onzin vind, want dat is niet zo. Ik vind het voor een heel groot gedeelte waar. Het is de taak van historici en architectuurhistorici om de geschiedenis zodanig te formuleren dat ze de moeite waard wordt gevonden voor de hedendaagse samenleving. Of je nu historicus bent en dat door middel van een boek doet, of je bent architectuurhistoricus en je levert de monumentenzorg argumenten waarmee ze zich sterk kan maken tegenover het geweld van de economische, verkeerstechnische argumentatie, het is onze taak om te zorgen voor die inhoud. En die inhoud zou op dit moment wel eens anders kunnen zijn dan tien, twintig jaar geleden.

Uw stelling lijkt te suggereren dat geschiedenis voor allerlei doeleinden te gebruiken en te misbruiken is.

Dat was niet mijn bedoeling. Ik zou nooit opwekken om de geschiedenis op een volstrekt cynische wijze te lijf te gaan. Je moet een concept voor die geschiedenis ontwikkelen waarvan je zegt: 'Zo denk ik dat het gebeurd had kunnen zijn'. Idealiter is dat concept ook iets dat functioneert in de gedachtenvorming van de mensen voor wie je denkt te schrijven. Dat is eigenlijk wat ik bedoel. Persoonlijk zie ik niets in het fabriceren van historische onderzoeken waarvan ik denk, het is nuttig dat ik het opschrijf, maar de wereld ziet maar wat ze ermee doet. Vanuit de architectuur-geschiedenis/monumentenzorg is die houding namelijk volstrekt verwerpelijk, want je krijgt geen handen op elkaar. Als je zegt: 'Dit gebouw is van 1345 en daarom moet het bewaard blijven', dan is je historisch verhaal te mager. Want iedereen zegt: 'So what, is dat bijzonder, 1345? Mag dat niet afgebroken worden? Zijn alle gebouwen van 1345 heilig? Staat dat ergens?' Kortom, je gaat voor de bijl, of het gebouw gaat voor de bijl, wat misschien veel erger is. Niet alles hoeft overeind te blijven, maar er zijn dingen waarvoor je je moet inspannen dat ze serieus genomen worden. Het is onze taak

om een concept, een argumentatie en een inhoud te formuleren waardoor men zegt: 'O, zit dat zo, interessant.' Dat is de achtergrond die ik bedoel. Het tegendeel van cynisme.

Noten

1. Van der Woud publiceerde onder andere: *Bart van der Leek, 1876-1958* (Hilversum 1976), *Struycken. Beelden en projecten* (Otterlo 1977), *J.Th. Toorop. De jaren 1885 tot 1910* (Otterlo 1978), en *Het nieuwe bouwen internationaal. CIAM, volkshuisvesting, stedenbouw* (Delft 1983).
2. E.R.M. Taverne, *In 't land van belofte; in de nieuwe stad: ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek, 1580-1600* (Maarssen 1978) Proefschrift Groningen.
3. Van der Woud doelt hiermee op het feit dat zijn proefschrift alleen de ruimtelijke orde van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw behandelt.
4. A. van der Woud, 'Een ontwerp voor een stadsbeeld', *Archis* (1988) nr. 11, 11,13-15.
5. *NRC Handelsblad*, 23 november 1992.
6. Camillo Sitte, *De stedenbouw volgens zijn artistieke grondbeginselen. Een bijdrage aan de oplossing van moderne problemen in de architectuur en de monumentale beeldhouwkunst, speciaal gelet op Wenen* (Rotterdam 1991).
7. Het *Manifeste du futurisme* van Filippo Tommaso Marinetti verscheen voor het in eerst in de *Figaro* van 20 februari 1909. Jean-Pierre A. de Villers verzorgde een moderne uitgave onder de titel *Le premier manifeste du futurisme. Éd. critique* (Ottawa 1986).
8. H.P.H. Nusteling, *De Rijnvaart in het tijdperk van stoom en steenkool* (Amsterdam 1974) Proefschrift Nijmegen.
9. *NRC Handelsblad*, 5 januari 1991.
10. De bespreking staat waarschijnlijk in jaargang 1991 van *Theoretische Geschiedenis*. Ik heb het niet meer kunnen checken want de betreffende jaargang van de UB was naar de binder.
11. Jan Luiten van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Wageningen 1985) Proefschrift Wageningen.
12. A. van der Woud, 'De permanente ontwerpopgave. Monumentenzorg in de jaren negentig', *Archis* (1992) nr. 9, 16-19. Dit artikel is een bewerking van een lezing op de Nationale Monumentenstudiedag in Hoorn op 27 maart 1992.
13. Zie noot 12.